

KIBRIS TÜRKÇESİNİN SÖZ HAZİNESİNDEN: *eyner/eğner* SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE

Orhan Kabataş

- Yerel ağızların ölçünlü dilden ayrılan en belirgin özelliği, söz dağarında yer alan eskicil sözcükleri koruyarak günümüze kadar ulaştırma işlevini üstlenmiş olmasıdır. Bu, gerek özgün gerek komşu dillerden yapılmış alıntı sözcükler için geçerli bir durumdur. Kıbrıs Türkçesi bu anlamda en güzel örneklerden biri konumundadır. Eskicil nitelikte birçok sözcüğü koruyarak tarihsel bir görev yerine getirme başarısını gösteren Kıbrıs Türk halkı bu duyarlılığıyla, sadece kendi dilinin yerel kimliğini korumakla kalmamış, aynı zamanda Türk dilinin söz zenginliğinin ortaya konulmasına da büyük katkı sağlamıştır.

Kıbrıs Türkçesinde korunan eskicil sözcüklerin önemli bir bölümünü, Eski Türkçe (XIII. yüzyıl öncesi) ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de karşımıza çıkan özgün sözcükler oluşturmaktadır. Hem fonetik yapıları hem de dildeki anlam gelişmeleri açısından değerlendirildiğinde bu sözcüklerin Türkçenin bu bağlamdaki birçok sorununu çözebilecek nitelikte sağlam veriler sunduğu açıkça görülecektir. Örneğin *aydın*- (< ET. *aytın*- ‘şikâyet etmek, yakınmak’), *bardak* ‘toprakta yapılmış su testisi’ (< ET. *bart* ‘toprak testi’ [+ (-a)k küçültme eki], *damdır*- ‘damlatmak’ (< ET. *tamtır*- ‘damlatmak’), *beni-le*- ‘ürkmek’ (< ET. *belinle*- ‘ürkmek’), *bük*- ‘tıkınmak, hepsini yemek’ (< ET. *bük*-/*bök*- ‘bıkıncaya kadar yemek’[Sadece Kıbrıs’ta yaşama şansı bulabilen bu sözcük tarafımdan derlenmiştir.]), *evse*- ‘tahılı savurmak’ (< ET. *ewüs*- ‘savurmak’) (Kabataş, 2005: 223-238) gibi eskicil daha birçok sözcüğün eski anlamıyla ve fonetik yapılarıyla Kıbrıs Türkçesinde varlığını sürdürüyor olması dil bilimi açısından önemsenmesi gereken bir olgudur.

Her ağızda olduğu gibi Kıbrıs ağızlarında da komşu dillerden ödünç alınmış çok sayıda sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerin önemli bir bölümünü Rumca alıntılar oluşturmaktadır. Rumca ödünçlemelerin tamamına yakın bir bölümünü Kıbrıs Rumcasından alınmış sözcük-

ler oluştururken, sayıları fazla olmasa da, bir bölümünün Anadolu'da öğrenilerek Kıbrıs'a taşınmış sözcükler olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu ağızlarında aynı fonetikle seslendirilen *dirgen* 'dirgen, ekinleri bir araya toplamak için kullanılan çatallı kürek' (< Yun. *dikráni δικράνι*), *döğen/düven* 'harmanda ekinlerin sap ve tanelerini ayırmak için kullanılan özel kızak' (< Yun. *dukáni δουκάνι* [*tikáni τυκάνη*], *dulup* 'yumak, iplik' (< Yun. *tulúba τουλούπα* [< *toluba τολούπα* < E.Yun. *tolibi τολύπη*], *enek* 'bilye' (< Yun. *anáka ανάκα*), *fışgı* 'hayvan pisliği' (< Yun. *fuski φουσκι* [< *fuskion φουσκίον* < EYun. *fiski φύσκι*]) gibi sözcükler bu sınırlı sayıdaki veriden seçilmiş örnekler olarak sıralanabilir.

Anadolu'dan Kıbrıs'a taşınmış sözcüklerden biri de Kıbrıs'ın daha çok tarım yapılan kesimlerinde yaygın olarak kullanılan 'sıra, hiza, tarlanın belirlenmiş bölümü; tarlada biçilecek kısmı tamamlamayı üstüne alma; iki omuz arasından oluşan ölçü' anlamlarındaki *eyner/eğner* sözcüğüdür. Sözcüğün 'tarlanın üstlendiği bölümünü biçerek tamamlamayı üstlenmiş orakçı, işçi' anlamında kullanılan *eğnerci/eynerci* (< *eyner/eğner* + *-ci* meslek eki) biçiminde bir de türevi bulunmaktadır.

Eski kaynaklarda geçmeyen ve diğer Türk lehçelerinde kullanılmayan sözcüğün, Anadolu ağızlarının bir bölümünde farklı fonetik biçimlerde kullanıldığına tanık olmaktayız. Anadolu'nun batı, güney ve güneybatı bölgelerinde *eynel* (Af., Isp., Brd., Dz., İz.,)/*eğnel* (İç., Mğ., Ant.) 'sürülecek bir tarlanın belirli kimselere ayrılan kısım ya da parçaları'; *eyner* (Kn., İç.) 'tarla çapalanır ya da ekin biçilirken tarlanın ilk önce işlenmeye başlanan parçası' (DS, s. 1681, 1749, 1825) biçim ve anlamlarında kullanılır. Kıbrıs'ta görüldüğü gibi, Anadolu'da da *eğnelci/eynerci/eynelci* (Af., Isp., Dz.) 'ekin biçilen tarlada işçiyi idare eden kimse' (DS, s. 1825); *eynar* 'yarıcı, ortakçı, bölücü; tarlada kalabalık iş yaparken kenarda çalışan kimse (Ba.)' biçimlerinde kullanılan türevleri bulunmaktadır.

Eski kaynaklarda rastlanmaması, Anadolu ağızlarının sadece bir bölümünde ve farklı fonetik biçimlerde kullanılması araştırmacıları, sözcüğün kökeni konusuna yaklaşımda ihtiyatlı davranmaya yöneltmiş, gerek makale nitelikli yazılarında gerek eserlerinde sözcüğe yer vermiş bazı araştırmacılar kökeninin bilinmediği yönünde fikir birliği yapmışlardır.

Hasan Eren, 1960'ta Kıbrıs'a düzenlediği araştırma gezisinde derlediği sözcükleri değerlendirdiği makalesinde *eynel* sözcüğüne de yer vermiş, kökeni konusuna ihtiyatla yaklaşarak Rumcadan bir alıntı olabileceğini belirtmiştir (1964: 1-14). Eren, 1999'da yayımladığı etimolojik sözlüğünde ise, daha önce Rumcadan kalma bir alıntı olabileceği yönündeki görüşünü destekleyecek bir bilgi ve veriye rastlayamadığı için sözcüğü kökeni belirsiz bir örnek olarak nitelendirmiştir (1999: 142). Tietze de sözcüğün *eğne-* (< *eğín* 'sırt, arka' + *-e-*) 'omuzlamak, sırtlamak, yüklenmek' fiilinin bir türevi olabileceğini ancak bazı yörelerde fonetik yönden farklılaşmış örneklerle rastlanması, yabancı bir alıntı olabileceği şüphesini uyandırdığını dile getirmiştir (2002/I: 696). Her iki araştırmacı da Türkçe kökenden gelemeyeceğini belirtmiş, ancak hangi dil-

den alındığı konusuna da açıklık getirememişlerdir. Tuncer Gülensoy, Türkçe-deki Türkçe kökenli sözcüklerin kökenlerini açıkladığı eserinde özgün biçim olarak kabul ettiği *eynel* (*eğnel/eğner/eyner*) sözcüğünü Türkçe kök ve eklerle açıklamaya çalışmış, kökünü 'sırt' anlamına gelen *eğın* [*eğ-* 'eğmek' + *-(i)n*] sözüne bağlamıştır: <**eğın* + *-(e)l* (2007: 351). Yaşar Çağbayır, sözcüklerin etimolojilerine de yer verdiği kapsamlı sözlüğünde *eğnel* biçimini *eğne-* 'omuzlamak; üzerine almak, yüklenmek' fiilinin bir türevi saymıştır (2007: 1382).

Sözcüğü, 'üstlenme, sırtlanma, taahhüt etme' anlamını temel anlam kabul ederek ve yabancı bir dilden alıntı olabileceği olasılığını görmezden gelerek, kimi araştırmacıların denediği gibi Türkçe bir kökene bağlamak mümkündür: Sözcüğün *Divan*'da (Atalay, 1999/I: 77) da geçen 'sırt' anlamındaki *eğın* (< *eğ-* + *(i)n*, (Clauson 1972: 99) sözünün bir türevi olduğu öne sürülebilir: < *eyner* < *eğner* 'sahiplenmiş, sırtlanmış, üstüne almış' < *eğne-* (*eğın* + *-e-* adlardan eylem türeten ek) 'sırtlanmak, üstüne almak, yüklenmek, sahiplenmek' + *-r* eki gibi. Ancak bu yorumları, sözcüğün farklı anlamlarını karşılamakta yetersiz kalan birer iddia ve iyi niyetli bir çaba olarak değerlendirmenin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu gerçeğini göz ardı etmemeliyiz. Sözcüğün Kıbrıs ağızlarında yaygın olan 'hiza, sıra, belirlenmiş bölüm; iki omuz arasındaki uzunluk; *eynercinin* sökerek ya da biçerek açtığı yol, yaptığı ayak izi' gibi farklı anlamları dikkate alındığında bu açıklamalar zorlama birer yorum olarak kabul edilebilir. Ben de Kıbrıs ağızlarının söz varlığını ortaya koymak amacıyla yaptığım bir çalışmada bu yorumlara ihtiyatla yaklaşarak Rumcada aynı anlamda kullanılan *ağnarın/αγνάριον* sözcüğüne dikkat çekmiş, bu konuda daha ayrıntılı bir inceleme yapacağımı belirtmiştim (Kabataş, 2009: 224).

Sözcüğün kökeni konusuna yaklaşımda yeni açılımlar sağlayabilecek nitelikteki bu veri bütün tereddütleri ortadan kaldırarak aydınlatıcı bir işlev yerine getirmiştir. Burada sözcüğü Türkçe bir kökene bağlama, Rumca bir alıntı ya da kökeni belirsiz sözcüklerden biri sayma yönündeki açıklama ve yorumları yeterli bilgi ve veriye sahip olamamaktan kaynaklanan birer egzersiz olarak değerlendirmek gerektiğini belirtmeliyim. Kıbrıs Rumcasında kullanılan *ağnarın αγνάριον/ahnarin αχνάριον* (Panaretos, 1944: 75) [< *ihnarion ιχνάριον* 'izcik' < EYun. *ihnos ἵχνος* 'ayak izi, adım, iz' (Haciaoannu, 2000: 48; Stamatakos, 2006: 478)] 'το μήκος ή το ἵχνος του ποδιού, που χρησιμοποιείται ως μέτρο μηκους, μήκος πέλματος/ayak ölçüsünde uzunluk, ayak ölçüsünde uzunluğu metre gibi kullanmak, ayak ölçüsünde küçük parça, bölüm' (Yangullis, 2002: 6)' biçimindeki veriler, sözcüğün Türkçe bir kökenden türediği yönündeki açıklamaları açıkça geçersiz kılmaktadır (Kabataş-Hacipieris, 2017: 102-103). Pontus Rumcasında kullanılan *ihnarin ιχνάριον/hnari χνάρι/ahnari αχνάρι* 'iz, ayak izi; parça' (Papadopoulos, 1961/II: 368); Romeika- Trabzon Rumcasında kullanılan *hnari χνάρι / ihnari ιχνάρι* 'iz, ayak izi; keçi yolu' (Tursun, 2019: 279, 555) ve Çağdaş Yunancada kullanılan *ahnari αχνάρι/hnari χνάρι* 'ayak izi, iz; kalıp, (taslak) model' [< OYun. *(a)hnari(n) (α)χνάρι(v)* < EYun. *ihnos ἵχνος*] (Bambiniotis, 2009: 1602) biçimlerindeki örnekler sözcüğün Anadolu'da konuşulan bir

Rum diyalektinden ödünçlendiği izlenimini vermektedir: *eğner/eyner* (~*eynel* son seste /r/ ~ /l/ nöbetleşmesi) *ahnari* αχνάρι < OYun. (a)hnari(n) (α)χνάρι(v) /**ağnari(n)* αγνάρι(v) [< EYun. *ihnos* ἰχνος].

Nitekim, köken olarak kabul edilen verinin kullanıldığı yörelerin coğrafi dağılımına bakıldığında bu savı destekleyecek nitelikte sağlam ipuçları elde etmek mümkündür. Sözcüğü Türkçe bir kökene bağlama yönündeki iddiaları desteklemek amacıyla başvurulmuş *eyner/eynel* verisinin Balıkesir yöresinde *eynar* (DS, s. 1824) biçimine rastlanması; sözcüğün kökeni olarak gösterilen “sırtta almak” anlamındaki *eğine-* (> *eğın* + *-e-*) eyleminin ise sözcüğün yaygın olarak kullanılan Akdeniz ve Ege bölgesinin oldukça uzağında bulunan Amasya yöresinde tespit edilmiş olması (DS, s. 1681) sözcüğün Türkçe bir kökten türetilmediği görüşünü oldukça zayıflatan, hatta geçersiz kılan bir bulgu olarak değerlendirilmelidir.

Bütün bu açıklamalardan çıkarılacak sonuç; sözcüğün Anadolu’da konuşulan bir Rum diyalektinden ödünçlendiği, temel anlamı “iz, ayak izi” olan sözcükteki anlam genişlemelerinin ağızlarda meydana geldiği, bu gelişmenin de tarımı yapılan ürünlerin türünden ve arazinin yüzey şekillerinden kaynaklandığı gerçeğidir. Kıbrıslı Türklerin bu sözcüğü tarım kültürleri ile birlikte Anadolu’dan taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Türk dilinin etimolojisi ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların ödünçlemeler konusunda zaman zaman yanılğıya düştüklerine tanık olmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında halkın, alıntı sözcüklerin fonetik yapılarını, kendi dilinden benzerlerine örnekseme yoluyla değiştirmesinin (analojik gelişme) önemli rol oynadığı söylenebilir.

Kısaltmalar

Af. : Afyon

Ba. : Balıkesir

Brd. : Burdur

Divan: *Divanu Lügati't-Türk*

DS: *Derleme Sözlüğü*

Dz. : Denizli

ET. : Eski Türkçe

EYun. : Eski, Arkaik Yunanca (MÖ. 1400-400)

Isp. : Isparta

İç. : İçel

İz. : İzmir

Kn. : Konya

OYun. : Orta Yunanca (MS. 7. yy- 17.yy.)

Rum. : Kıbrıs Rumcası

Yun. : Yunanca

Kaynaklar

- Atalay, Besim, *Divanu Lûgat-it-Türk*, 4 cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Bambiniotis, Georgios, *Etimologiko Leksiko tis Neas Elinikis Glossas, Ístoria ton Lekse-on, Kentro Leksikoğrafias*, Athina 2009.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- Çelgin, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2011.
- Eren, Hasan, “Kıbrıs’ta Türkler ve Türk Dili”, *Türkoloji Dergisi 1*, Ankara 1964.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Hakeri, Bener Hakkı, *Hakeri’nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*, Mağusa 2003.
- Kabataş, Orhan, “Kıbrıs Türk Ağızlarında Korunan Eski Sözcükler Üzerine”, *Türk Dili*, S 639, Ankara 2005, s. 223-238.
- Kabataş, Orhan, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Lefkoşa 2009.
- Kabataş, Orhan, Yakovos Hacıpieris, *Türk ve Rum Diyalektlerinin Ortak Sözlüğü - Koino Leksiko tis Ellinokipriakis kai Tourkokipriakis Dialektou (Tarihi-Etimolojik/İstoriko-Etimologiko)*, Lefkoşa-Lefkosia 2017.
- Haciiioannu, Kiriakos, *Etimologiko Leksiko tis Omiloumeis Kipriakis Dialektou*, Ek-doseis Tamasos, Lefkosia 2000.
- Panaretos, Anthimos, “Kipriaka Metra kai Stathma, Monades Hronou kai Shetiakai pros Afta Lekseis”, *Kipriakai Spoudai*, H’: , 1944, s. 62-82.
- Papadopoulos, Anthimos, *İstoriakon Leksikon tis Pontiakis Dialektu*, Athina 1961.
- Panayiotidis, I. P. (1897-1798), *Kamus-i Rumi-Leksikon Ellino-Tourkikon*, İstanbul.
- Stamatakis, İonnis (2006), *Leksikon Arhaias Ellinikis Glossis, Ekdoseis Dedemadi*, Athina.
- TDK, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Teyopoulos, Yeorgios (2004)- Andreas Fittrakis, *Elliniko Leksiko Orthografiko, Ermineftiko, Etimologiko, Sinonimon, Antitheton, Kirion onomaton*, Athina.
- Tietze, Andrea, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati- Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*, C. 1, A-E, İstanbul-Wien 2002.
- Tursun, Vahit, *Romeika-Türkçe Sözlük*, Trabzon Rumcası, İstanbul 2019.
- Yangullis, Konstantinos Ğ., *Etimologiko kai Ermineftiko Leksiko tis Kipriakis Dailektou, tomos A (Oi Tourkikes Lekseis)*, Lefkosia 1988.
- Yangullis, Konstantinos Ğ., *Thisavros Kipriakis Dialektou-Thesaurus Dialecti Cypriae*, Lefkosia 2002.
- Yunanca Türkçe Sözlük-Ελληνο Τουρκικο Λεξικο*, Κεντρο Ανατολικων Γλωσσων Και Πολιτισμου-Doğu Dilleri ve Kùltürleri Merkezi, Αθήνα-Athina 1994.